

Fertő Imre: Az agrárpolitika modelljei

Osiris tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 200 oldal

Fertő Imre könyvének nincs előzménye a magyar nyelvű szakirodalomban, a tankönyvekében pedig különösképpen nincs. Ebből a könyvből a felsőbb évfolyamos vagy posztgraduális képzésben részesülő egyetemi hallgató megtanulhatja, hogy miféle elméleti feltevéseken alapuló modellekben milyen eszközökkel vizsgálják az agrárközgazdák és ökonométerek (az amerikai és nyugat-európai egyetemeken, kutatóintézetekben, az OECD-ben, a Világbankban) a különféle kormányok agrárpolitikájának költségeit és hatását, miközben agrárpolitikán mindenkor támogatáspolitikát (esetleg az exportörök adóztatását) kell értenünk. Azok számára, akiket érdekel az itt bemutatott modellek részletesebb gazdaság- és politikaelméleti háttere, melegen ajánlható Fertő Imre és Éder Tamás válogatásában megjelent tanulmánygyűjtemény.¹ E nagyon korszerűnek mondható tanulmányok szerzőivel – itt – mint a bemutatott modellek alkotóival találkozunk.

A jelen kötetből mindössze körülbelül 150 oldalnyi az előadandó, elsajátítandó tananyag. A modellek bevezetése, leírása, diszkussziója általában logikus, világos, áttekinthető; bemutatásuk az esetek többségében az ágazati modellekben megszokott egyszerű függvényábrákon történik; a tisztán matematikai megfogalmazás és levezetések száma kevés; a fogalmak jelölésére használt szimbólumok rendszere egységes, könnyen megjegyezhető; a statisztikai elemzések és ökonometriai vizsgálatok eredményét táblázatok tartalmazzák. Minden egyes fejezet végén rövid összefoglaló található, utána a szerző felsorolja a legfontosabb ajánlott irodalmat, ellátva a legszükségesebb annotációkkal. Az utolsó fejezet után következő irodalomjegyzék jó 360 tételt tartalmaz, amelyről elmondható, hogy legalábbis az angolszász területről (valószínűleg a németről is) minden jelentős kutatás és eredmény szerepel benne, a lényegtelenek pedig kimaradnak. Érdeemes megjegyezni, hogy a könyv sokat publikáló szerzője mindössze egyetlen saját cikkére hivatkozik, amely az adott kontextusban mindenképpen hézagpótló, tudniillik a fejlődő országról szól.

Valóságos, kiérlelt tankönyvet kap tehát a kezébe az olvasó (diák), ami mindenképpen szerzőjének lelkiismeretességét és alaposágát dicséri, hiszen ő maga a hallgatóknak nagyon kis számú csoportján próbálhatta ki eddig ezt a tananyagot.

Aki ellenben vállalkozik arra, hogy megtanulja, valóban szaktudományának a legkorszerűbb eszközeivel szerelkezik föl, nagyjából ugyanazzal, mint ha valamelyik jó amerikai egyetemen tenné. Mint a szerző megjegyzi, bár a modellek többsége az Egyesült Államokból eredeztethető, Nyugat-Európában is ugyanezt tanítják, amire Fertő Imre leginkább a német irodalomból hoz föl példákat. Recenzens tanúsíthatja, hogy a jobb francia agrárgazdasági tankönyvek, kézikönyvek szerzői (például *Jean-Marc Boussard*, *Alain Mounier*) sem nélkülözik az itt bemutatott modellek és a mögöttük álló elméleti megfontolások – vagy egy részük – ismertetését, a különbség csupán annyi, hogy ők a többiek-nél sokkal, de sokkal szkeptikusabbak a ma fősodorbelinek tartott elméletekkel szemben.

¹ Fertő Imre–Éder Tamás: Az agrárpolitika gazdaságtana. Századvég Kiadó, Budapest 1998.

A tankönyv persze jobb, ha tankönyv, nem pedig hitvallás. Fertő Imre annyit tud tenni a túlságosan lelkes hívők és az erősen berzenkedők érdekében, hogy könyvének első fejezetét az agrárpolitikát körítő ideológiák részletes bemutatásának szenteli. Igaz, ezt is kissé amerikaiasan teszi, de igen gondos leírását adva az Amerikában és a fejlett országokban föllelhető két fő irányzatnak. A nevük: agrárius fundamentalizmus és demokratikus kapitalizmus, amely utóbbin a liberális (neoliberális) felfogást kell érteni. Az első azt mondja ki, hogy a mezőgazdaságnak mint a többitől eltérő sajátos tevékenységnek és a gazdálkodók karakterének különleges társadalmi értéke van, és ezt mindenképpen meg kell őrizni. A másik pedig azt, hogy a mezőgazdaság ugyanolyan ágazat, a gazdálkodás ugyanolyan tevékenység, mint a többi, tehát nincs miért megvédeni vagy támogatni.

A második fejezet az agrárpolitikai célok (stabilitás, újraelosztás, vagyis jövedelemtámogatás, nagyobb hatékonyság elérése stb.) és cselekvési területek (struktúra-, piac-, fejlesztéspolitika stb.) jól kidolgozott tipológiáját tartalmazza, példaként mindjárt hozzájuk rendelve a leggyakrabban használatos eszközök közül is néhányat (ártámogatás, vám, beruházások), már itt megelőlegezve a konfliktusokat az egyidejű célok, valamint célok és eszközök között.

Valószínűleg ez az a pont, ahol először kapja fel a fejét az olvasó, hogy megkérdezze: a korábban részletesen lefestett agrárideológiák közül vajon melyik az, amely rábírná a kormányokat arra, hogy a jól tipologizált agrárpolitikai célok és eszközök közül egyet vagy többet kiválasszanak. Valószínűleg egyik sem. A recenzens úgy gondolja, hogy vannak nagyon is valós világgazdasági és politikai folyamatok, amelyek mindenféle ideológiától függetlenül, *nem kötelezik* a kormányokat arra, hogy lemondjanak minden vámról, vagy megtagadjanak minden támogatást a mezőgazdasági termelőktől (falusi lakosoktól), ellenben arra ösztönzik és szorítják őket, hogy nyissák meg és engedjék át agrárpiacukat (is) a leghatékonyabbakként fellépő termelők előtt. Ennek pedig az a módja, hogy semmi olyan előnyt nem szabad nyújtaniuk a hazai termelőknek, amely a piacon elérhető árat vagy az általuk értékesített mennyiséget befolyásolhatná. Ha ez a nagyon egyszerű tézis – amely 1985 óta a nemzetközi szervezetek hivatalos programjaiban is felváltotta a korábbi nehezen áttekinthető és országcsoportonként divergáló törekvéseket és tanácsokat (más a fejlődő, más az éhínségekkel sújtott, más a fejlett és a legfejlettebb országok számára) – ebben a kitérő könyvben a megfelelő helyen szerepelne, valószínűleg megkönnyíteni az olvasó számára, hogy eligazodjék abban a rengetegben, amely sok-sok modellelemzés végeredményeként vezet el a fenti állításhoz (annak is inkább csak egy-egy részletéhez). Voltaképpen a könyv végéig homályban marad e tézis egésze, az ugyanis, hogy ez a felfogás az államok szuverenitását nem a jövedelmük és költségeik, hanem a piacon uralkodó viszonyok tekintetében korlátozza. Többet tudhat meg erről az olvasó, ha belelapoz a Világbank World Development Report, 1986 című kiadványába, amely egyébként szerepel a könyv hivatkozásai között.

Következik tehát a harmadik fejezet, amely az állami beavatkozások elméleti okait fejti ki. Először a hagyományos érveket a beavatkozás mellett – mint a mezőgazdasági termelés sajátosságai (hosszú termelési ciklus, a termékek romlékonysága, a beruházások visszafordíthatatlansága) –, mindegyikkel szembeállítva különleges voltának ugyancsak hagyományos cáfolatát. A mezőgazdasági termékek kínálatának és keresletének közismerten csekély árrugalmassága vezet át a piaci kudarcok problémájához (jövedelemdiszparitás, a mezőgazdasági jövedelmek instabil volta, a magánszektor elégtelen beruházása a kutatásba és fejlesztésbe, monopóliumok és monoposzóniumok keletkezése). A szerző megmutatja, hogy a rugalmatlan alkalmazkodásból folyó nehézségek az egyensúly elérésében közrejátszhatnak ugyan a piaci kudarcokban, de az érvek két csoportja együttesen sem magyarázza meg teljesen, hogy miért elégtelen a farmerek jövedelme, az alapul vett modellek pedig nem igazolják, hogy az állami támogatás valamelyik formája segítene a

mezőgazdasági (falusi) szegényeken. (A könyvnek ebben a részében parciális egyensúlyi modellekkel találkozunk, zárt gazdaság feltételezése mellett. Ez utóbbi feltételt a szerző többször feloldja, a modell ilyenkor kis, nyitott gazdaságot ír le.)

A könyv legizgalmasabb fejezete bizonyára Az agrárpolitika jóléti gazdaságtana című negyedik, amelyben Fertő Imre alig húszegynéhány lapon sorra veszi a piaci beavatkozás leggyakoribb fajtáinak modelljeit (piaci ártámogatás, a termelőknek fizetett közvetlen ártámogatás, kötelező területpihentetés, termelési kvóta), először egyenként, majd az ártámogatásokat mennyiségi szabályozással párosítva, végül összehasonlítva és számpéldán is bemutatva a változatokat. Belefért ebbe a fejezetbe az is, hogy a támogatások miféle elmozdulásokat okoznak a fő termelési tényezők (föld, tőke, munkaerő) piacán. A jóléti összehasonlítás alapja a termelők, a fogyasztók és az adófizetők nyeresége és vesztesége, illetve az úgynevezett holtteher-veszteség, vagyis az az összeg, amellyel a fogyasztók és adófizetők többet fizetnek, mint az adott agrárpolitikai eszköz alkalmazása nélkül tennék, miközben az mégsem jelenik meg a termelők nyereségében. Itt nem magának az agrárpolitika alkalmazásának költségeiről van szó, hanem az elméleti versenyegyensúly és a piaci viszonyokat megváltoztató (torzító) politika után beálló egyensúlyi mennyiség és ár okozta különbségről. Az adott elemzési keretben minden eddig felsorolt eszköz a társadalmi jólét csökkenésével jár (az ár- és mennyiségi szabályozást együttesen alkalmazó programok többsége viszonylag kismértékben hat így). Ezzel szemben itt tűnik fel először az az agrárpolitika, amely a termeléstől (értékesítéstől) független összeget juttat a termelőnek (átalánytranszfer), és amely az eddig vizsgált modelltypust alkalmazva nem okoz általános jóléti (vagyis holtteher-) veszteséget. Mint a szerző is felhívja rá a figyelmünket, a célzott támogatás és a rászorultság elve e megfontolásokra hivatkozva lépett be az agrárpolitikába.

Az ötödik fejezet voltaképpen a negyedik gondolatmenetét folytatja, de e célból a szerző új fogalmakat és új elemzési módszereket vezet be. Ezek nagyrészt egészen friss irodalom feldolgozásából és tankönyv céljára alkalmas átdolgozásból származnak. Az itt szereplő modellek a fejezet címe szerint normatívnak tekintendők. A két új elemzési eszköz az úgynevezett többlettranszformációs görbe (STC) és a politikaipreferenciafüggvény (PPF).

Az STC modellel egy-egy agrárpolitikai eszköz – például ártámogatás, termelészabályozás (később eszközgyűttes) – „redisztribúciós hatékonysága” vizsgálható és optimalizálható (oly módon, hogy a lehető legnagyobb termelői többlet keletkezzék a fogyasztók és adófizetők lehető legkisebb áldozata fejében). Meg kell jegyeznünk, hogy a magasabb támogatási tartományban ez a modell is a termelőknek nyújtott közvetlen átályntranszfert mutatja a legolcsóbbnak.

Az STC modell abban az értelemben nevezhető normatívnak, hogy ki tudja választani a támogatás előre megadott összeghatárához tartozó legjobb eszközgyűttest. Explicit módon akkor lép be a norma a vizsgálatba, amikor a kormány különböző súlyokat rendel a folyamatban szereplő érdekcsoportokhoz, amit a PPF függvény fejez ki. Ilyen súlyokat a valóságban nem szokás meghatározni, az empirikus (ökonometriai) vizsgálatok éppen azt keresik, hogy melyek lehetnek ezek az implicit súlyok.

Az STC modellnek és folyamányainak a matematikai bemutatása sajnos nem sikerült nagyon jól: a jelölések (szimbólumok) választása nem egészen szerencsés, a kiinduló egyenletek átalakításai mintha lóugrás szerint következnének, valószínű, hogy a közbeszó lépéseket a hallgató nem tudja rekonstruálni (de talán még az előadó sem). Ennek ellenére kár lett volna elhagyni ezeket a ma is továbbfejlesztés alatt álló modelleket. Ráadásul itt találkozunk az olvasó (hallgató) először azzal a jelenséggel, hogy a modellválasztás vagy a modell csekély változtatásának eredményeképpen nagyon más következte-

tésekre lehet jutni, mint eddig: az átalánytranszfer például kevésbé hatékonynak mutatkozhat, mint a veszteségtérítés területpihentetéssel kombinálva, vagy még kis országnak is érdemes lehet támogatnia az exportot.

Voltaképpen már az ötödik fejezet is, amikor bevezette „a politika terét”, átmenetet jelentett a jelenkori politikai gazdaságtan terrénumára. A két következő fejezetet (Az agrárpolitikák magyarázata és a Vegyes motívumok az agrárpolitikában címűt) teljes egészében az új politikai gazdaságtan művelőinek elemzési módszerei töltik meg. Itt meg kell szoknunk, ha eddig nem tettük, néhány új fogalmat és a hozzájuk tartozó terminológiát. Tehát például azt, hogy a gazdaságpolitika nem vetendő el szőröstül-bőröstül, hanem eszközei két fő csoportba tartoznak: az egyik a hatékonyságot, illetve a jólétet növelő, itt termelőnek nevezett politika, a másik az, amely csak a jólét (jövedelem) újraelosztását célozza, ennek a neve itt ragadozó politika. Még egyet kell megszokni: ennek az iskolának a művelői implicit módon felteszik, hogy ha az általuk vizsgált politika nincs, a gazdaság makroegyensúlya akkor is beáll, ami nem feltétlenül egyeztethető össze éppen a politikai gazdaságtan alapjaival és a közösségi választások (*public choice*) elméletével.

Tekintve, hogy a politikai gazdaságtani iskolába tartozó közgazdák a lehetséges kérdések közül rögtön a legutolsót, a *miért* kérdését teszik föl maguknak, elbűvölően életidegen válaszokra tudnak jutni, például arra, hogy a Fekete-Afrika farmereit azért nem támogatja az állam, sőt inkább adóztatja őket, mert képtelenek összefogni és egységesen fellépni, vagyis potyautas-magatartást tanúsítanak. Fertő Imre lelkiismeretesen felsorolja az összes ismert sémáját a támogatásért szerveződő koalícióknak, sőt maga is megtoldja őket eggyel, igaz, valamivel realiztikusabban, mint a többi. E szerint, ha nagy az export részesedése az összes termelésből, a támogatott koalíció szívesebben veszi be tagjai közé az importhelyettesítő termelőket, és az adófizetők is könnyebben fogadják el ezt a választást.

Az itt előadott másik modelleszél az úgynevezett politikai piac elméletére alapozódik. A politikus-választópolgár modellek alapfeltevése az, hogy a politikusok meg-, illetve újraválasztatni szeretnék magukat, a választók pedig arra szavaznak, akitől többet várnak, vagy akinek az elkötelezettségei (például a farmerek irányába) kevésbé zavarják őket.

Ebben a két fejezetben rendkívül informatív beszámolót találunk nemcsak magukról a modellekről, de az empirikus vizsgálatokról és eredményeikről is. Ugyanez folytatódik még szélesebb alapon az utolsó fejezetben (címe: Az agrárpolitikai célok megvalósulása), amely tanulságos statisztikákat is tartalmaz az OECD-országok, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió (Közösség) támogatáspolitikájáról. A fejezetnek eléggé nagy részét az ár- (jövedelem-) ingadozásoknak és a mezőgazdasági háztartások fogyasztásának egybevetéséről szóló irodalom teszi ki, lévén ezek eléggé friss vizsgálatok. Az ezzel foglalkozó szerzők úgy találták, hogy a közhiedelemmel ellentétben, a farmerek nem nagyon kockázatkerülők, és a mezőgazdasági háztartások kitűnően alkalmazkodnak a piac viszonyosságaihoz. Magának a mezőgazdasági üzemnek az alkalmazkodóképességét sajnos nem vizsgálták.

Ezen a helyen be lehetne fejezni az ismertetést, hiszen a mű végére értünk. Bár valószínűleg az olvasó is úgy gondolja, hogy a könyvcsinálás fő szereplője a szerző, de bizonyára azt is tudja, hogy kiadó, nyomda (kötészet) nélkül nem lesz könyv a kéziratból. A Szegedi Kossuth Nyomda és kötészete szép és jó minőségű, sőt strapabíró könyvet adott ki a kezéből, bár az megjegyzendő, hogy a nyomás kicsit halványabb annál, mint ami a szemnek a legkellemesebb volna. Hanem a kiadó? Eléggé nagy merészség kell ahhoz, hogy valaki tankönyvet jelentessen meg lektor nélkül. Ebből itt nem lett különösebb baj. Egy jó szerkesztő is elég lett volna. Csakhogy ennek a könyvnek még szerkesztője sem volt.

A gondos szerkesztő bizonyára felhívta volna a szerző figyelmét arra, hogy a legfontosabb elemzési eszközeit valahol a könyv elején definiálni kell. Ezek: a kereslet és

kínálat árelaszticitása (a rugalmassági függvény képletét sem ártott volna megadni), holtteher-vesztés (az ismertetett szerzők nem mindig azonos értelemben használják ezt a fogalmat), termelői többlet, fogyasztói többlet. A szerkesztő észrevette volna, ha a modellt illusztráló ábra és a magyarázó szöveg nem pontosan fedi egymást (lásd például a 3.1., 4.1., 4.2. ábrát); ha valamelyik táblázat fejléce angol nyelvű rövidítésekkel áll, és úgy kell kitalálni, hogy mely kifejezésekből (4.4. táblázat); és segíthetett volna egy-egy nehézkesre sikerült vagy hibás mondaton. Végére is nem igazán nagy hibák ezek, éppen csak nehezítik az olvasást, különösképpen a tanulást. A feltűnően sok elírás, elütés feltehetően a nyomdai előkészítést végző Osiris Kft. műve. A legtöbbet a szövegszerkesztőn végzett trehány javítás okozta. Csak egy kis csokor ebből: a 35. oldalon, a 2.2. fejezetcím „agrárpolitikai” szavából az „i” lemaradt (a hiba értelemszerűen megismétlődik a tartalomjegyzékben); a 47. oldalon ezt olvassuk: „csökken D” szintre csökken”; a 48. oldalon „magyarázat” helyett „magatartás” szerepel; a 64. oldal lábjegyzetében két hiba is van, a 98. oldalon pedig két téves szórend; a 101. oldalon epszilon helyett „e” betű, a 106. oldalon „A” helyett „a”; a 108. oldalon „küszöbár kvótával”, „küszöbár veszteségtérítéssel” egybeírva, illetve kötőjellel, mintha egy szó volna; a 114. oldalon az „akutabbá” t-je meg van kettőzve; a 147. oldalon „kormányzatot” helyett „kormányzatok” olvasható; sok helyen elmaradt a központosítás, és/vagy hiányzik a névelő, vagy van ott is, ahol igazán nem kellene; és sajnos előfordul a matematikai jelölés elvétele is. Szerencsére ezek közül a hibák közül csak egy-kettő igazán értelemzavaró. Ámde nem ezt szoktuk meg az Osiristől, és nehéz elképzelni, hogy bárkinek kedve volna hozzászoknia a jövőben.

Lányi Kamilla

Lányi Kamilla a Kopint-Datorg Rt. kutatója.